

МЕТАФОРИ-СИМВОЛИ ЯК ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОЧУТТЯ ЛЮБОВІ У РАННІЙ ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА (1837–1849 РР.)

Стаття присвячена вивченню лінгвостилістичних засобів вираження почуття любові у поезіях раннього періоду творчості Т.Г. Шевченка (1837-1849 рр.). Автор здійснив аналіз характерних стилістичних засобів, які виражають ступінь глибини почуттів поета та допомагають краще зрозуміти національний характер та культуру українського народу.

Ключові слова: почуття любові, стилістичні засоби, національно-культурні особливості, ліричні поезії, емоціональні властивості.

Статья посвящена изучению лингвостилистических средств выражения чувства любви в поэзиях раннего периода творчества Т.Г. Шевченко (1837-1849 гг.). Автор проанализировал характерные стилистические средства, выражающие степень глубины чувств поэта и помогающие лучше понять национальный характер и культуру украинского народа.

Ключевые слова: чувство любви, стилистические средства, национально-культурные особенности, лирические стихотворения, эмоциональные свойства.

The article expresses the T.G. Shevchenko's sense of love in the poetries of an early literary period (1837-1849). The author analyzes specific stylistic facilities which express the depth of poet's senses and helps to understand the national character and culture of the Ukrainian people.

Key words: sense of love, stylistic facilities, national-cultural features, lyrical poetry, emotional properties.

Мабуть, немає жодного українця, який би не пишався та не знав хоча б одного твору Т.Г. Шевченка – видатного Кобзаря, батька української мови та літератури, одного з найкращих українських письменників. Уміння розуміти та сприймати Шевченкове слово, на нашу думку, визначає причетність до української культури, оскільки поет мав незрівнянний вплив на її утвердження. Творчість Т.Г. Шевченка довела, що українська літературна мова має всі можливості бути в колі високорозвинених літературних мов світу з її необмеженими перспективами розвитку і засобами вираження найскладніших понять багатогранної людської культури.

Для нас мова Т.Г. Шевченка цікава своєю неповторністю у вираженні глибинних почуттів за допомогою різних стилістичних засобів, зокрема метафор, порівнянь, епітетів, повторів та ін. Отже, у цій статті спробуємо проаналізувати лінгвостилістичні особливості інтерпретації теми любові в ранній поезії Т.Г. Шевченка, а саме зосередимо свою увагу на використанні поетом номінативної метафори-символа.

Найбільш поширеним, за нашими спостереженнями, є прийом метафори, яку справедливо називають одним з основних тропів поетичного мовлення. У метафорі певні

слова та словосполучення розкривають сутність одних явищ та предметів через інші за схожістю чи контрастністю. Вона не може бути «скороченим» порівнянням, оскільки посідає синтаксичне місце, призначене для предиката. Метафора (від гр. *metaphora*), за О.Селівановою, – це «найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, вияв мовної економії, семіотична закономірність, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, схожої з нею в якомусь відношенні» [1:326]. Н.Д. Арутюнова визначає метафору як троп або механізм мови, що полягає у вживанні слова, що позначає деякий клас предметів, явищ і т.ін., для характеристики або найменування об'єкту, що входить в інший клас, чи для номінації іншого класу об'єктів, аналогічного даному в якому-небудь відношенні [2:296].

Метафоризація, на думку Є.В. Рахліної, – це «складний процес, пов'язаний з абстрагуючою діяльністю мислення. Це дає пізнавальне задоволення людині. Через те й функціонування метафор та сприймання їх пов'язане з активізацією мислення. Образне значення їх полегшує сприймання складних думок. Метафори пов'язані з певними словами тільки умовно, тільки спираються на них. Але повне уявлення про них виникає через контекст. Вони охоплюють повний контекст і накладають на нього широкі метафоричні якості» [3:52].

Н.Д.Арутюнова вважає, що, «орієнтований на наочний світ, образ відтворює об'єкт в його цілісності. Основне джерело образів – зорове сприйняття» [2:315]. Її погляди поділяють багато дослідників, зокрема Н.В.Гатинська пише, що «образність – це сфера, що включає різні мовні способи вираження образу» [4:312]. «У когнітивній моделі мови метафора займає центральне місце і розглядається як принцип аналогії, що діє в семантиці», – пише Є.В.Рахліна [3:360]. Визначаючи метафору основним стилістичним прийомом поезії в цілому і поезії Т.Г.Шевченка зокрема, вважаючи її також одним з головних засобів пізнання світу, почнемо аналіз мовностилістичних засобів відображення інтимних почуттів ліричного героя ранньої поезії саме з метафори.

Аналіз використовуваних Т.Г. Шевченком метафор, за допомогою яких автор висловлює та розкриває суть сердечних почуттів, дав нам можливість класифікувати їх за різними критеріями. Одним з таких критеріїв можна вважати об'єкт поширення почуття. На основі врахування згаданого критерію нам вдалося виявити метафори на позначення почуття любові а) до осіб жіночої статі (у тому числі до жінки взагалі, до коханої дівчини, бабусі, жінки-ворожки), б) любов до людей, зв'язаних кровними узами (до батьків та родини в цілому, до сина, між братом та сестрою, до дитини), в) до осіб чоловічої статі, г) до України, д) рідного краю та матері-природи, е) до Бога.

У ранній поезії Т.Г. Шевченка метафори можуть набирати як позитивне, так і негативне значення. Носіями почуття любові у ранній поезії Т.Г.Шевченка, за нашими спостереженнями, виступають традиційні для української культури образи-символи *пташка (птаха), голуб, орел, серце, батько, друг, дружина, зоря*.

Аналіз класифікації метафоричних засобів показав, що у ранній поезії Т.Г.Шевченка переважають номінативні метафори, що спираються на символічне значення слова в українській лінгвокультурі в цілому та міфопоетичному його варіанті зокрема. Це дає нам підстави називати їх метафорами-символами.

Так, метафорична номінація **орел** у Т.Г.Шевченка має переносне значення («про людину») і традиційно в поетичних творах вживається при звертанні до близької людини

[6:31-32, т.2]. У реченні «Бандуристе, орле сизий, Добре тобі, брате, Маєш крила, маєш силу, Є коли літати...» Т.Г.Шевченко, звертаючись до друга-бандуриста Н.Маркевича, крім того, що називає його своїм братом, використовує й метафору «орле сизий». Називаючи друга орлом, поет не лише виражає своє приязне ставлення до нього, а й певне захоплення: той має крила й силу і може літати.

Так само в поемі «Гайдамаки» [9:31] Т.Г.Шевченко неодноразово називає гайдамак «орлами», а річку Дніпро – «батьком». На наш погляд, використання традиційних поетичних номінативних метафор якнайкраще експлікує справжнє ставлення автора до своїх героїв, адже, як доводить В.В.Жайворонюк у словнику-довіднику «Знаки української етнокультури», *орел* «символізує силу і мужність», а «в устах жінки орел звучить пестливим найменням коханого чоловіка» [7:420-421]. Як зазначає В.Куйбіда, *орел* – це «символ відваги. Сміливості, гордості, чоловічої краси, далекоглядності, емблема сили й могутності окремих людей (царів, героїв), королівств, народів» [8:154]. Саме такі компоненти значення лексеми *орел* актуалізовані в ранній поезії Кобзаря. Отже, метафорична номінація *орел*, на нашу думку, в ранній поезії Т.Г.Шевченка є засобом вираження добрих емоційних почуттів, «ідеальним образом», що називає найкращі сподівання.

Лексема батько вживається Т.Г.Шевченком для «дружнього звертання до шанованих осіб або називання їх», у звертанні до Дніпра «образно-уособлене називання Дніпра» [6:18]. Наприклад: «Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! Багато ти, батьку, у море носив Козацької крові; ще понесеш, друже! Червонив ти сине, та не напоїв...» [9:44]. На думку дослідників символіки української культури, зокрема В.В.Жайворонюка, «батько» «з давніх часів виступає як голова роду, родинно-релігійний домовий голова... мудрий вихователь дітей» [7:29]. Об'єктом поширення почуття в поезії виступає неістота, природно-географічне явище, проте вибір для звертання до цього явища метафори-символу з певним значенням експлікує ставлення автора до нього. Називаючи річку Дніпро *батьком*, тим самим автор актуалізує зрозуміле для кожного українця значення цього образу-символу. Уособлюючи неістоту, Шевченко у такий спосіб висловлює шанобливе ставлення до «вічної», мудрої ріки.

Однією з поширених у ранній творчості поета є також метафора-символ голуб, яка використана для «пестливого звертання до хлопця, чоловіка» [6:143-144, т.1], наприклад: «Любий мій Іване! ... Подивися, мій голубе, Подивись на мене – Я Катруся твоя любя... Ти не пізнав мене, Йване? ...» [9:21]. Звертання до особи чоловічої статі *мій голубе* актуалізує символічне значення цієї лексеми, яке В.В.Жайворонюк описує так: голуб – це «Божа птиця, біблійний символ Святого Духа... голубам приписується чарівне створення світу... хто тримає голубів, матиме достаток і щастя... мотиви голуба і голубки... в Русі-Україні шанували птахів, не кривдили їх, забороняли торкатися гніздечка. Весною підгодовували... голуби виступають символом широкого, ніжного, вічного кохання. Тому кажуть: «Любляться, як голубів пара»... два голуби символізують любовно-шлюбні стосунки, творчу силу, кохання... два голуби нарізно символізують невірність; у піснях голуби п'ють воду, а потім розлітаються – символ розлуки. І, навпаки, разом п'ють воду, цілюються і крильцями обнімаються – символ згоди між закоханими; голуб без пари символізує самотнього чи покинутого парубка ... уживається як ласкаве наймення або звертання до чоловіка (жінки), отже як вираження любові й ніжності; виступає також як символ доброти, чистоти, незлобивості... найкращий народний епітет для батька – це батечко-сизий голубочок» [7:141-142].

«Голуб, – зазначає О.Потапенко, – це «символ Святого Духа... Поширеним було вірування, що душа людини після смерті може втілюватися у голуба... Тих, хто знищував голубів, вважали великими грішниками... Хто тримає у оселі цих ніжних птахів, матиме достаток і щастя... На святинях українців – рушниках – чи не найчастішим є мотив голуба і голубки. Вони символізували не лише вічну та ніжну любов, а були оберегами, зокрема від пожежі... Найчастіше символізує подружню вірність, чисте кохання... Голубкою часто називають сиву матір...» [8:60].

Таким чином, у метафорі-символі *Іван – голуб* автор відтворив, на наш погляд, усю палітру ніжних, чистих почуттів, які здатна відчувати жінка до свого коханого.

У ранній поезії Т.Г.Шевченка зустрічаємо і використання для називання об'єкту почуттів і метафори-символу «пташка» («птахи»), яка насамперед вживається у pestливому звертанні до дитини [6:179-180, т.2]. З любов'ю мати промовляє до дівчинки: «Рости, рости, моя пташко, Мій маковий цвіте, Розвивайся, поки твоє Серце не розбите...» [9:127]. В українській етнокультурі «...вони (птахи) сприймаються вісниками... здоров'я і щастя...принносять радість буття... До чистих (птахів) належать голуб... знаменують щастя або удачу в родині... Пташка стала символічним звертанням до жінки» [7:489]. Метафора-символ *дитина – пташка* в наведених рядках актуалізує усі сподівання матері на щастя, удачу своєї дитини, тому її розглядаємо засобом вираження почуттів ліричного героя.

На думку автора статті, ключовим образом-символом вираження почуття любові в ранній поезії є слово «серце». У Т.Г.Шевченка серце – це «символ почуттів. Переживань, настроїв людини...сукупність душевних якостей, внутрішній світ людини. Її вдача...» «Серце» може виступати «як форма pestливого звертання» [6:242-243, т.2]. Можна надати такий приклад: «Любий мій Іване! Серце моє кохане! Де ти так бавився?.. Подивись на мене – Я Катруся твоя люба...Ти не пізнав мене, Іване? Серце, подивися...» [9:21].

В.В.Жайворонек трактує «серце» як лексему, що «символізує життя, ... почуття взагалі, бо коли людина лякається, гнівається, любить, радіє, вона почуває, як серце б'ється. Ніби з грудей вискочити хоче». Серце «здатне почувати; серце символізує любов... Це символ доброти, милосердя» [7:536].

У словнику символів культури України «серце» описують як «символ Центру, Бога; життя, розуму, ласки, любові. Співчуття, у християнстві – символ радості й смутку; розуміння, сміливості. Релігійної відданості, чистоти...».На думку давніх учених, існує три життєво важливих центри людського тіла – мозок, серце і статеві органи. Найголовніший із них – саме серце... У євреїв серце – це Храм Божий... Для алхіміків серце уособлювало сонце всередині людини. Для мистиків «любити – значить відчувати силу тяжіння закоханого до даного центру. Тому серце означає символічно любов як центр світла і щастя й оточується такими атрибутами як полум'я, хрест, лілея чи корона...Для українців серце – це, перш за все, любов, лагідність, співчуття, радість, щастя. Про це свідчать численні народні звороти: притулити до серця, віддавати серце (комусь) – любити, допомагати, бути вірним» [8:536].

Використання саме цих образів-символів є найкращим доказом «українськості» світобачення поета. Національна специфіка поетичної символіки, яку використовують і сучасні письменники, була й залишиться невичерпним джерелом поетичної творчості. Навіть митці, які народилися не в Україні, але пов'язані з нею генетично, виявляють

зв'язок з рідною землею через вживання національної міфопоетичної символіки. Це переконливо продемонструвала Г.М.Сюта у монографії «Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи» [10:51]. Зокрема вона пише, що «психологічно навантажений сегмент внутрішнього портрета людини – її емоційний образ. До знакових його параметрів належить метафорична репрезентація теми кохання» [10:51]. Показовим для національної поетики дослідниця вважає модель кохання-птаха. Національним мовно-поетичним за-собом окреслення емоційних станів ліричного героя у праці називається **серце**: «Слово *серце* – продуктивний метонімічний компонент образів внутрішнього мікросвіту ліричного героя. Його семантику конкретизують сполуки з дієсловами-назвами фізичної дії» [10:54]. У Шевченкових прикладах це дієслова «дивитися» та «розбивати». Загальний метафоричний зміст образів героїв – «звертати увагу», «знищити» або «скривдити».

Ми вважаємо, що метафори, в основі яких знаходимо міфопоетичну символіку, у творчості Т.Г.Шевченка якнайяскравіше виражають інтимні почуття героїв та самого автора і тому потребують свого подальшого вивчення.

Почуття поета, як і будь-якої людини, змінювалися протягом усього його життя. Думки, сподівання й емоції Великого Кобзаря знаходили відгомін у серцях багатьох людей. Твори Т.Г. Шевченка є великим надбанням нашого народу, невичерпною скарбницею, джерелом духовної наснаги. Читаючи їх, ми навчаємося з них любові до свого народу, до мови та рідної України, яку так старанно заклав у свої твори наш терплячий наставник та вчитель – Тарас Григорович Шевченко. Тема любові у поезіях Т.Г. Шевченка актуальна в усі часи, адже серце кожної людини та глибину її почуттів не можна вивчити досконало.

У статті проаналізовано лише один із засобів, за допомогою якого письменник виражає почуття любові. Завданням наступних публікацій стане вивчення усієї палітри лінгвостилістичних засобів вираження почуття любові для створення найбільш точного опису засобів його вербалізації в ідіостилі Великого Кобзаря.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. М., 1998. - 315 с.
3. Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость. – М., 2000. – 360 с.
4. Гагинская Н.В. Типы языковой метафоры в русском языке. Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного/Отв.ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Индрик. 2004. – 720 с.
5. Глазунова О.И. Логика метафорических преобразований. – СПб, 2000. – 130, 141, 144-172 с.
6. Словник мови Шевченка: в двох томах під ред. В.С.Ващенко, Т.К.Черторизької, В.Г.Мариниченко, Л.О.Родніної. Інститут мовознавства О.О.Потебні НАН України. – К.: Наукова думка, 1964.
7. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

8. Словник символів культури України/ За загальною редакцією В.П.Коцура, О.І. Потапенка, М.К.Дмитренка. – К.: Міленіум, 2002. – 260с.
9. Тарас Шевченко: Усі твори в одному томі. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 824 с.
10. Сюта Г.М. Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи: Монографія. – К., Інститут української мови НАН України: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 164 с.

УДК 81'42:811.811.

*Ерліхман А.М.
(Івано-Франківськ, Україна)*

ІМПЛІЦИТНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА ПСИХОЕМОЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЧАННЯ У ДРАМАТУРГІЙНОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі англійської літератури поч. ХХ ст.)

Статтю присвячено розгляду категорії мовчання у тексті драми, визначенню її статусу у тексті та аналізу функціональних особливостей даної категорії. Досліджується також імпліцитна природа мовчання у прагматичній перспективі.

Ключові слова: імпліцитність, мовчання, психоемоційний стан.

Статья посвящена рассмотрению категории молчания в тексте драмы, определению ее статуса в тексте и анализу функциональных особенностей данной категории. Исследуется также имплицитная природа молчания в прагматической перспективе.

Ключевые слова: имплицитность, молчание, психоэмоциональное состояние.

The article deals with the category of silence in drama, defining its status in the text and analysis of functional features of this category. Implicit nature of silence in the pragmatic perspective is also studied.

Key words: implicitness, silence, psycho-emotional state.

Зі зміною наукової парадигми кінця ХХ століття відкриваються нові перспективи лінгвістики та текстології зокрема. Формується новий антропоцентричний підхід до аналізу тексту, зумовлений вивченням комунікативної зорієнтованості мовної системи, пов'язаною з когнітивними, психологічними, емоційними та іншими процесами людського розуму, що знаходять своє безпосереднє відображення у мові.

У руслі антропоцентричного підходу до вивчення тексту все більше уваги приділяється дослідженню різних аспектів мовленнєвої діяльності людини, а також невербальним компонентам комунікації (Г.В. Колшанський, І.Н. Горелов, Л.В. Солощук, М.І. Жинкін, І.А. Стернин, А.А. Мецлер та ін.) як одиницям, що формують цілісну інтеракцію та знаходять своє відображення у тексті. Невербальні компоненти є одним із чинників, що забезпечують повноцінний обмін інформацією «шляхом елімінації саме мовних засобів і одночасно включення у комунікацію екстралінгвістичних факторів, що підкріплюють абсолютну однозначність окресленого комунікативного акту» [5: 7].

© Ерліхман А.М., 2011